

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Yayın No. 105

İNSAN HAKLARI VE DİN

(SEMPOZYUM)

BİLDİRİLER

15-17 MAYIS 2009

ÇANAKKALE

DÜZENLEYEN:

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ÇANAKKALE 2010

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER BAĞLAMINDA MEZHEPSEL ÇOĞULCULUK

Ahmet BAĞLIOĞLU*

ÖZET

Mezhepsel çoğulculuk ile İslam anlayışları bağlamında ortaya çıkan mezheplerin kendini tanımlamış olarak birden çok oluşu ve bunun dini açıdan imkânını kast edilmektedir. Mezhepsel çoğulculuk kavramı ile amaç farklı düşünöenleri Müslöman kitleden kopararak yeni bir kimlik kazandırmak değildir. Bilakis bu farklı anlayışların İslam dairesi içinde Müslöman kimlikleriyle kabul edilebileceğine vurgudur. İslam'da vöcut bulmuş mezhepler, esas itibariyle Müslömanların İslam'ı her çağda en iyi şekilde anlamak ve yaşamak arzularının doğal sonucudur. Ne var ki bir zenginlik belirtisi olan din anlayışındaki farklılaşmaların zaman içinde kumsallaşması ve statik nitelik kazanması hem din anlayışını dondurmuş hem de mezhepler dinin bir takım fonksiyonlarını üstlenmiştir. Mezhepler dinin anlaşılma biçimleriyle ilgili tezahürler olduğu için her ne sebeple olursa olsun mezhep ve din kavramlarının özdeşleştirilmesi mümkün değildir. İslam dini ilahi bir dindir. İslam'ın anlaşılması planında ortaya çıkan her türlü oluşum insan ürünüdür, beşeridir. İslâm inancına göre, insanın Allah'ı tanınması ve ona itaat etmesi yaradılışının amacı ve kişinin kendisine karşı temel hak ve sorumluluğudur. Buna rağmen, bu hakkı kullanıp kullanmamak kendi sorumluluğu altındadır. Dinin ne olduğu, ne şekilde yorumlanacağı, nasıl anlamlandırılacağı ve ne şekilde yaşanacağı konusunda siyasî, itikadî, fikhî, içtimaî, ahlakî ve felsefî pek çok anlayış vardır. Bu anlayışlardan birini seçmek ve yaşamak kişinin sorumluluğu altındadır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepsel çoğulculuk, Din anlayışı, Dini ve vicdan hürriyeti, Düşünce özgürlüğü.

ABSTRACT

The Sectarian Pluralism in the Context of Basic Rights and Freedoms

The sectarian pluralism which appeared with the majority sects of the Islam has no objection from the point of view of Islamic thought. The aim is not to separate the majority of the sectarian pluralism from those who think differently. This different idea can be accepted in Islamic thought.

* Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

The sects that are accepted in Islam is regarded well by the Muslims. The idea off the religion and sect can't be thought all together. The Islamic religion is a divine religion. Every kind of formation to understand the Islam is the work of human being. According to the Islamic thought, human being's knowing the God and obeying him is form the aim of the creation and his own responsibility. To use this right or not is belong to the human being. There are different understandings about what the religion is and how it should be interpreted by human being. To select and live one of these comprehensions is under the responsibility of people.

Keywords: Sectarian pluralism, Understanding of religion, Freedom of religion and conscience, Freedom of thought

Din ve vicdan hürriyeti, kavram olarak yeni ise de ihtiva ettiği çerçevedeki anlayış eskilere dayanır. Din ve vicdan hürriyetini ilk kez belli esaslara bağlayan prensipler Medine Anayasası'nda tespit edilmiş¹, daha sonra 1776 tarihli Virginia Hakları Bildirgesi'nde yer almıştır.² 1789 yılında Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ne girmiş ve nihayetinde en açık ve kapsamlı şekilde 1948 yılında BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer almıştır. Türkiye, Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden biri olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni ilk onaylayan ülkeler arasında yer almış ve insan hakları konusundaki önemli sözleşmelerin büyük bölümüne taraf olmuştur. Bu bildirgenin maddelerinden biri de “*Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine sahip olduğu*”dur.

Hak ve özgürlükler insan içindir ve bireyin temel hakkıdır. İnsanın en temel haklarının başında da *din ve vicdan hürriyeti* gelmektedir. Bu hak, diğer hakların temeli niteliğindedir. Din ve vicdan hürriyeti doğuştan vardır ve demokratik hukuk devletinin vazgeçilmez unsurudur. Bu sebeple İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere bütün uluslararası belgelerde bu temel hak ve özgürlük yer almıştır.

Dinin ve devletin amacı; *dini, akli, malı, canı ve nesli* koruma altına alarak barışı ve hukukun üstünlüğünü sağlamaktır. Dini korumak, din ve vicdan hürriyetiyle; akli korumak, eğitimle; malı ve nesli korumak, emniyet ve yargıyla mümkündür. İslam dinine göre insan bu hakları, her hangi bir dine ve ırka mensubiyetinden değil, insan olma şerefinden dolayı kazanır, elde eder. Laik devlet ise herhangi bir din ve mezhebe karşı tarafsız olmayı, dinin herhangi bir yorumunu desteklememeyi içerdiği gibi bütünüyle dini ve dinin belli bir yorumunu reddetmemeyi, herhangi bir

¹ İbn. Seyyidünnas, Ebü'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed, *Uyunu'l Eser*, Beyrut 1982, I/238–240; Hamidullah, Muhammed, *el-Veşaiku's Siyasiyye*, Beyrut 1983, s. 57 vd.

² Ünal, Şeref, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara 1995, s. 206.

dünya görüşünün tarafını tutmamayı da gerektirir.³ Laik sistemin en önemli ilkesi din ve vicdan hürriyetini sağlaması ve bütün dinlere eşit mesafede bulunmasıdır.⁴

Din ve vicdan hürriyeti, herkesin istediği dini serbestçe seçebilmesi (iman), hiçbir zorlama ve müdahaleye maruz kalmadan seçtiği dinin hükümlerini uygulayabilmesi (amel), inandıklarını doğru şekilde öğrenebilmesi için gerekli olan eğitimi alabilmesi, inancını başkalarına açıklayabilmesi ve bunları korkusuzca yerine getirebilmesidir.⁵

İslam dini açısından din ve vicdan hürriyeti meselesine bakıldığında, herhangi bir sorunla karşılaşıldığı söylenemez. İslam her ne kadar diğer dinleri muharref görmüşse de, onların varlığını kabul etmiş ve belli kurallar dâhilinde onlarla ilişkiler kurmuştur. Hz. Peygamberin Medine'deki uygulamaları ve Necran Hıristiyanlarıyla yaptığı anlaşma buna örnek teşkil etmektedir. Necran Hıristiyanlarıyla yapılan zimmet antlaşmasında onların mabetlerine dokunulmayacağını açıkça belirtmiştir.⁶ Dört halife ve sonrasında kurulan İslam Devletlerinde de durum pek farklı değildir. Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalara gelince; Osmanlı gayrimüslimlere oldukça hoşgörülü davranmış, farklı inanç ve felsefelere saygılı olmuştur. İnanç ve diyanetinden dolayı kimseye baskıda bulunmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler gerek kilise ve havralarda toplu olarak gerekse evlerinde bireysel olarak rahatça ibadet etme hürriyetine sahip olmuşlardır.⁷ Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin can ve mal güvenliği devlet güvencesi altına alınmıştır.⁸ Osmanlı Devleti'nde uygulanan hukuk normları çerçevesinde müsamaha ve himaye içinde yaşamış ve temel haklarını kullanmışlardır.⁹ Hatta öyle ki gayrimüslimlere verilen hakların çokluğu neticesinde azınlıklar probleminin ortaya çıktığı ve İmparatorluğun bu sebeple müşkül durumlara düştüğü iddia edilmektedir.¹⁰ Azınlıklar kurdukları ibadethanelerin yanına misyoner okulları da yaptırmışlardı. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu okulların sayısı 6.799'u bulmuştu.¹¹ Bu okulların dini faaliyetler yanında siyasi faaliyetler

³ Küçükcan, Talib, "Laiklik", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII/63.

⁴ Kutlu, Sönmez, *Alevilik-Bektâşilik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s. 70.

⁵ Krş., Başgil, A. Fuad, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1962, s. 12; Ömer Faruk Harman, "Din ve Vicdan Hürriyeti", *DİA*, İstanbul 1994, IX/230.

⁶ Köse, Saffet, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 29.

⁷ Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 239.

⁸ Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Barış Yayınevi, Ankara 1999, II/36.

⁹ İnalçık, İ. Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, T.T.K.Basımevi, Ankara 1954, s. 184.

¹⁰ Show, Stanford, "Osmanlı İmparatorluğunda Azınlıklar" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, IV/1003.

¹¹ Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*, Risale Basım Yayınları, İstanbul 1996, s. 168.

de yürüttüğü ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Bu kısa girişten sonra tebliğimizin esasını oluşturan *Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Mezhepsel Çoğulculuk* kısmına geçebiliriz. Amacımız İslam dini mensuplarının oluşturduğu din anlayışlarını, bireysel hak ve özgürlükler çerçevesinde ele alıp irdelemek olacaktır. *Dini çoğulculuk* günümüzde sıkça kullanılan bir kavram haline gelmesine rağmen *mezhepsel çoğulculuk* sanırım ilk kez bilimsel bir toplantıda kullanılıyor. *Mezhepsel çoğulculuk* kavramı ile bir din içerisinde bulunan pek çok farklı din anlayışının birlikte yaşayabilmesi felsefesini ve teolojisini anlamaktayız. Değişik din anlayışları farklılıkları ile tanınmalı ve kabul edilmeli, barış içinde birlikte yaşayabilmenin imkân ve yolları geliştirilmelidir. Yine *Mezhepsel çoğulculuk* ile İslam anlayışları bağlamında ortaya çıkan mezheplerin kendini tanımlamış olarak birden çok oluşu ve bunun dini açıdan imkânını kast etmekteyiz. *Mezhepsel çoğulculuk* kavramı ile amacımız, farklı düşünenleri Müslüman kitleden kopararak yeni bir kimlik kazandırmak değildir. Bilakis bu farklı anlayışların İslam dairesi içinde Müslüman kimlikleriyle kabul edilebileceğine vurgudur.

Dinlerin tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu, her dinin farklı dönemlerde değişik toplumlarca farklı anlaşıldığını ve yaşandığını söyleyebiliriz. Diğer dinlerde olduğu gibi İslam tarihinde de birbirinden farklı din anlayışları ve yorumları ortaya çıkmıştır.¹² Genellikle belli bir şahıs etrafında kümeleşen grup veya toplulukların İslam'ı anlama ve yaşama şekillerinden mezhepler oluşmuştur. İslam dininin itikadî ve siyasî alandaki düşünce ekolleri diyebileceğimiz mezhepler, dinin anlaşılma biçimi ile ilgili farklılıkların kurumlaşması sonucu ortaya çıkmış beşerî oluşumlardır.¹³ Dinin anlaşılmasında siyasî, içtimaî, iktisadî, tarihî, kültürel, coğrafi ve benzeri sebeplerin büyük tesiri olmuştur.¹⁴ İnsanlar bu tesirlerin de katkısıyla belli fikirlerin ya da şahısların etrafında odaklaşmalarıyla din anlayışında farklılaşmalar meydana gelmiştir. Bu farklı din anlayışları zamanla fikirlerin sistematize olmasıyla kurumlaşmış, sosyal, kültürel ve

¹² Kutlu, Sönmez, *Din anlayışında farklılaşmalar/Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 9.

¹³ Onat, Hasan, "Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yurdu*, C. 13, Sayı: 75, s. 48.

¹⁴ Mezheplerin doğuş sebepleri ile ilgili geniş bilgi için bkz., Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2008, s. 42-110; Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 43-66; Sarkaya, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001, s. 17-57.

fikrî hayatta derin izler bırakarak, karşımıza mezhep olgusunu çıkarmıştır.¹⁵

Siyasî ve itikadî anlamda ortaya çıkan ilk mezhep Hariciliktir. Daha sonra Mürcie, Şia, Mutezile gibi itikadî yönü ağır basan mezhepler oluşmuştur. Fikhî mezheplerin oluşumu ise H. II. Asır ve daha sonralarına rastlamaktadır. Ehl-i Sünnet ekolü; Haricilik, Mürcie, Şia ve Mutezile gibi mezheplerin görüşlerini sistemleştirip Müslümanların çoğunluğundan farklı olduklarını vurguladıktan ve ayrışma konularını açıkça ortaya koyduktan sonra, geride kalan ancak çoğunluğu teşkil eden Müslümanların görüş ve düşüncelerinin sistemli bir biçimde ifade edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁶

İslam'da vücut bulmuş mezhepler, hangi zaman diliminde ortaya çıkmış olursa olsunlar *Fırkayı Naciye* yani *Kurtuluşa Ermiş Fırka* olduklarını kanıtlayabilmek için Hz. Muhammed'in yaşadığı zaman dilimiyle bir bağ kurma ve ilkelerini Kuran'la temellendirme yoluna gitmişlerdir.¹⁷ Kur'anî kavramlar, mezhepler tarafından tamamen kendi dini anlayışlarını/ideolojilerini yansıtacak şekilde sübjektif ve siyasi kavramlar haline dönüştürülmüştür.¹⁸ Mezheplerin, ana ilkelerini Kuran'la temellendirmek istemeleri, bütünüyle sosyal içerikli bazı hususların din gibi telakki edilmesine yol açmıştır. Ancak gerçek şu ki; *Hiçbir mezhep veya din anlayışı, mutlak doğru veya mutlak yanlış değildir.*¹⁹

Günümüzde, geleneksel anlayışın kaynakları ve temel belirleyicilerini eleştirel bir süzgeçten geçirerek bilimsel, ahlakî ve dinî anlayışımızın yeniden inşa edilmesine ihtiyaç vardır. Böylece bazı mezhep, tarikat gibi kurumsallaşmış din anlayışlarının dayattığı otoritelerin (şahıs ve eserler) Kur'an ve Hz. Peygamber'i gölgelemesi engellenmiş olacaktır.²⁰ Hz. Peygamberden sonra vahiy kapısı kapanmış olduğu için, hiç kimsenin genel geçer nitelikli, doğruluğu tartışılmayacak, Allah katından gelen özel bilgi sahibi olduğunu iddia etme hakkı İslami açıdan mümkün değildir.

İslam tarihi boyunca ortaya çıkan her mezhep, kendisinin İslam'ı en iyi temsil eden, en doğru, en sahih ve hak, diğerlerinin batıl mezhep olduğunu iddia etmiştir. İnsanlar kendi mezheplerini ön plana çıkarabilmek için diğer mezhepleri kötüleme ihtiyacı hissetmiş ve mezheplerin leh ve

¹⁵ Onat, Hasan, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü" *I. Kur'an Sempozyumu*, Ankara, 1-3 Nisan 1994, s. 415.

¹⁶ Onat, Hasan, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, 135.

¹⁷ Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 35 vd.

¹⁸ Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreci içinde semerelendirilmesi" *İslamiyat*, 3/3 (2000), s. 99.

¹⁹ Kutlu, *Din anlayışında faklılaşmalar*, s. 14.

²⁰ Kutlu, Sönmez, *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, Ankara 2008, s. 24.

aleyhlerine hadisler uydurmuşlardır.²¹ Hâlbuki Kuran ilkelerine ters düşmeyen mezheplerin, isimleri, görüş ve düşünceleri ne olursa olsun, İslam dairesi dışına itilmesi İslam'a uygun bir davranış biçimi değildir.²²

Bir düşüncenin hak veya batıl olduğunun tek ölçüsü Kuran'dır. İnanç noktasında Kuran'a ters düşmeyen her mezhep de hak mezheptir. Ancak Kuran inanç noktasında kurumsallaşmaya pek sıcak bakmaz. Her insanın aklıyla ve hür iradesiyle imana ulaşması gerektiğini, hiç kimsenin bir başkasının günahını yüklenemeyeceğini ısrarla belirtir. Bir kimse Allah'a, Ahiret gününe, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanıyorsa İslam dairesi içerisindedir. Hiç kimse bir başkasının Müslüman olup olmadığını belirleme hakkına sahip değildir. İslam dini bireysel kurtuluşu esas alır. Kuran'da belirtilen temel ilkelere inanan her insan hangi mezhepten olursa olsun İslam dairesi içerisindedir.²³ Kuran "...kim Muhsin olarak yüzünü (benliğini) Allah'a teslim ederse, işte onun Rabbi katında ecri vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzunda olacak değiller."²⁴ buyurmaktadır. Yani Kuran'ın kurtuluş konusundaki tutumu nettir. İnsanların kurtuluşa erip ermeyeceği Allah'ın otoritesindedir, kimse buna müdahale edemez.

Biz ilahiyatçılar halk ile diyalogumuzda itikât (inanç) alanı ile yorum alanını yani dini anlayış tarzını ayırmaya çalışmalıyız. Çünkü kelâm kitaplarında bahis konusu edilen meselelerin hepsi inanılması zarurî olan meseleler değildir. Bir konunun inanç esası olabilmesi için Kuran'da açıkça yer alması gerekir. Kuran dışındaki delillerle sabit olan (mehdî inancı, Hz. İsa'nın nüzülü, Ye'cüc ve Me'cüc, Deccalin ortaya çıkışı, rüyetullah, şefaât, kabir azabı...vb.) meselelere inanmak zorunlu olmadığı için bunların itikat kitaplarından çıkarılması belki de daha doğru olacaktır. Kuran'da yer almayan tali konuları isteyen istediği gibi anlayabilir, yorumlayabilir. Bu yorum şekli başkasını bağlamadığı gibi kişinin imanına da bir zarar vermez. Müslümanların inanıp inanmamakta serbest olduğu pek çok konuda inanmaya zorlanmasının, insanları İslâm çerçevesi dışına itmek anlamına geleceği ve onların en temel hak ve özgürlüklerine saldırı olacağı aşikârdır.

Din, sosyal değişme olgusu çerçevesinde farklı şekillerde algılanmıştır. Dinin anlaşılması bağlamında ön plana çıkan anlayış veya problemler tamamen yaşanan ortamın canlı problemleridir. İslam'ın evrenselliği,

²¹ Geniş bilgi için bkz., Mehmet Ali Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'esi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 468 vd.

²² Kutlu, *Din anlayışında farklılaşmalar*, s. 10.

²³ Krş. Onat, Hasan, *99 Soruda İslam Mezhepleri*, Basılmamış Notlar, s. 7.

²⁴ Bakara, 112; Ayrıca benzer ayetler için bakınız., Bakara, 62, 94, 135; Maide, 69.

onun her zaman ve her mekânda vahyin gösterdiği istikamette yeniden anlaşılması gerektiği gibi bir sonuç doğurmaktadır. Çünkü sosyal değişme olgusu, insanlığın tarihi akışında her zaman etkin olmuştur. Ancak İslâm'ın olduğu yerde sosyal değişme tek başına etkin bir faktör değildir. Kuran'ın ana hedefi insanın fitrat üzere varlığını en iyi şekilde gerçekleştirebileceği ve insanca yaşayabileceği ahlaklı ve adil bir toplum meydana getirmektir. Dolayısıyla sosyal değişmenin bu hedefe uygun olarak şekillenmesi gerekeceği açıktır.

İslam'da vücut bulmuş mezhepler, esas itibariyle Müslümanların İslam'ı her çağda en iyi şekilde anlama ve yaşama arzularının doğal sonucudur. Ne var ki bir zenginlik belirtisi olan din anlayışındaki farklılaşmaların zaman içinde kurumsallaşması ve statik nitelik kazanması hem din anlayışını dondurmuş, hem de mezheplerin, dinin bir takım fonksiyonlarını üstlenmesine sebep olmuştur. Oysa mezhep imamlarının hiçbirisi başlangıçta bir mezhep kurucusu olarak ortaya çıkmış değildir.²⁵ Her Müslüman'ın her zaman İslam'ı en iyi şekilde anlama ve yaşama hakkı vardır. İslam; hiçbir kimsenin ya da hiçbir mezhebin veya cemaatin tekelinde değildir.

Mezhepler aslında fikir zenginliğidir. İctimaî ve siyasî bunalımların yaşandığı dönemlerde, bu bunalımları aşma konusunda çözümler üretmek için ortaya çıkmışlardır. Belli dönemlerde, belli problemleri çözmek için yapılanan, daha sonra siyasî bir nitelik kazanan bu çözümler, sonraki nesiller tarafından itikadileştirilerek inanç konusu yapılmıştır. Mezheplerin bu şekilde algılanması, yeni çözümler üretmesine ve güncelliğini yitirmesine sebep olmuştur.²⁶ Her mezhebin, düşünce hayatına getirdiği bir takım yenilikler ve zenginlikler vardır. Mesela, Haricilik sayesinde *Hilafet kureyşin hakkıdır* anlayışı ciddi şekilde tartışmaya açılmıştır.²⁷ Mürcie, iman-amel ve büyük günah meselelerinde diğer mezheplere karşı çıkarak fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman nazariyesi getirmiştir.²⁸ Mütezile, akli ön plana çıkararak, İslam medeniyetinin doğuşuna büyük katkı sağlamış; ayrıca Kindi, Farabi, İbn-i Sina gibi İslam filozoflarının yetişmesine ve İslam felsefesinin doğup gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Din, insan için gelmiştir, bir amaç değil araçtır. Hedefi insanın insanlığını en iyi şekilde gerçekleştirmesi, gerçek saadeti hak etmesidir. Bir

²⁵ Onat, *99 Soruda İslam Mezhepleri*, s. 2.

²⁶ Kutlu, Sönmez, "İslam ve Mezhepler" *İslam'ın Bugünkü Meseleleri, Türk Yurdu*, Ankara 1997, s. 346-357.

²⁷ Hatipoğlu, Mehmet S., "İslam'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilafetin kureyşliliği" *A.Ü.İ.F.D.* XXIII, s. 162 vd.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

başka ifade ile amel, ahlak için, ahlak da iman için bir araçtır, iman ise; Allah'a ulaşmak için bir araçtır, dolayısı ile din bir bütün olarak amaç değil araçtır. Bu araç sayesinde insanın, hem bu dünyada hem de ölüm sonrası ahiret hayatında mutluluğa, huzur ve refaha ulaşması sağlanacaktır. Dinin amaç değil insan için araç niteliği taşıdığını gösteren en açık kanıt; Kuran'ın kendini takdim ediş tarzıdır. Kuran, ne ilimler ansiklopedisi, ne kanunlar kitabı ne de bir anayasadır. Kuran öğüt, rahmet, şifa kaynağı, mehdi, hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ayıran furkandır. Hz. peygamber Allah katından almış olduğu vahiyyle insanları uyarmıştır. Yani Kuran bir uyarıcıdır.²⁹ Nitekim peygamberler insanları dine girmesi hususunda zorlamak için değil, öğüt vermek, insanları geleceğe hazırlamak, onlara rehberlik etmek, örnek bir model olmak için gönderilmiştir. Peygamberlerin tebliğciliği yanında müjdeci, uyarıcı, öğüt verici, örnek model olma gibi görevleri de vardır.

İslam'ın bir din olarak teşekkülü Hz. Muhammed'in yaklaşık 23 yıl süren peygamberlik dönemiyle sınırlıdır. Hz. Peygamber vahiy ve aklı birlikte etkin kılarak İslam'ın anlaşılması ve sağlıklı bir şekilde hayata geçirilmesi konusunda sağlam bir model ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlara düşen, bu sağlam modelden yararlanarak, vahyi eksen almak suretiyle zamana ve zemine uygun olan ve insan fitratıyla çelişmeyen sağlıklı din anlayışına ulaşmaktır.³⁰

Mezhepler dinin anlaşılma biçimleriyle ilgili tezahürler olduğu için her ne sebeple olursa olsun mezhep ve din kavramlarının özdeşleştirilmesi mümkün değildir. İslam, ilahi bir dindir. Ancak İslam'ın anlaşılması planında ortaya çıkan her türlü oluşum insan ürünüdür, beşeridir. Hz. Peygamberin vefatını müteakip ortaya çıkan dini nitelik taşıyan bütün oluşumlar İslam'ın anlaşılma biçimleridir. Bütünüyle beşeri olan bu tür oluşumların İslam'la özdeşleştirilmesi hem İslam'ın evrenselliğine hem de insan gerçeğine aykırıdır. Çünkü bir mezhebin esaslarının gelecek zamanlar için de geçerli olduğunu kabul etmek, onun evrenselliğini kabul etmek demektir.³¹ Artık dinin anlaşılma biçimleri söz konusudur. İnsanlar içinde buldukları ortama göre, bilgi birikimlerine göre, Kuran'ın öngördüğü istikamette İslam'ı anlama ve yaşamaya çalışmak durumundadır. Beşeri nitelik taşıyan bütün olgu ve oluşumlar tabiatı gereği her türlü tahlil ve tenkide açıktır. Her ne sebeple olursa olsun, dinin anlaşılma biçimlerinin din gibi mütalâa edilmesi ve geleneğin din haline getirilmesi, dinin etkinlik alanının daralması anlamına gelecektir.³²

²⁹ Onat, *99 Soruda İslam Mezhepleri*, s. 3.

³⁰ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 129.

³¹ Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 58.

³² Onat, *99 Soruda İslam Mezhepleri*, s. 5-6.

Burada inanç ile insanın yapısı arasındaki ilişkiden de bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyim. İnsan sürekli oluş halinde bir varlıktır. Yani insan her an yeni bir insandır. Bu oluş süreci hem fizyolojik hem de ruhsaldır. Sürekli değişen bireylerin oluşturduğu toplum da sürekli yenilenmektedir. Dolayısıyla birey ve toplum olarak sürekli bir değişme ve yenilenme söz konusudur. Bu değişme süreci içerisinde ister istemez din anlayışı da değişmekte, öne çıkan öğeler zamana ve zemine göre farklılıklar arz etmektedir.

Her insan yaradılış itibarıyla *tektir*. Bu sebeple insanların din olgusu konusunda farklı anlayışlara ve tutumlara ulaşmalarının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. İnsanların birey olarak teklifi herkesin eşyayı, olgu ve olayları öncelikle kendi açısından görmesi sonucunu doğurmaktadır. Görüş, düşünce ve kanaatler, her insanın yeteneklerine, bilgi birikimine, içinde yetiştiği ortama ve kapasitesine göre değişmektedir. İşin içine dinin inanç boyutu girdiği zaman farklılaşmalar, kendiliğinden bir kat daha artacaktır. Çünkü inanç alanının görünen kısmı yani başkalarıyla ortak olan yönü çok azdır. Her insan sadece kendisi inanır, inancının niteliğini derinlemesine kendisi bilir. İnsan, yaradılış gereği inanan bir varlıktır. Din olgusunun insanla birlikte var oluşu ve insanlığın tarihi akışına damgasını vurması, bu inanmanın ne ölçüde etkin olduğunu göstermektedir. İnsanoğlu sürekli inanacak bir şeyler aramaktadır. Bu anlayışların merkezinde tevhid ilkesi vardır. Tek tanrı inancına ulaşamayanlar önlerine çıkan her şeyi kolayca putlaştırabilmektedirler. Öyle ki, korkulan ve sevilen şeylerin putlaştırılmasının yanında arzu ve heveslerin bile putlaştırıldığını görmekteyiz. Her putlaştırma olayı insan özgürlüğünün adım adım yok edilmesi demektir. Gerçek özgürlüğe açılan kapı, tek tanrı inancından geçmektedir.³³

Her insan başlı başına bir dünya olduğuna göre, din anlayışında özgün bir boyut kaçınılmazdır. Üstelik bu özgün boyut sevgi, saygı ve hoşgörü ortamında muazzam bir zenginlik sağlayabilir. Ancak insanın sosyal bir varlık oluşundan kaynaklanan doğal örgütlenme arzusu, siyaset, ekonomi, sosyal değişme kısaca insanın yapısından ve içinde yaşadığı koşullardan kaynaklanan birtakım sebepler, farklılaşmayla başlayan süreci kurumsallaşma aşamasına doğru sürüklemektedir. Sonuçta yüzlerce mezhep ortaya çıkmaktadır.

Kuran, ısrarla insanın düşünmesini, aklını kullanmasını, ibret almasını istemektedir. Düşünen insan ister istemez farklı görüşlere farklı değerlendirmelere gidecektir. İslam hiçbir alanda insan düşüncesinin önüne engel koymamıştır. İnsanın olduğu her yerde akıl ön planda tutulmuştur. Vahyin muhatabı vahyi anlayacak olan akıldır. İslam'ın akıllı insanları

³³ Onat, *99 Soruda İslam Mezhepleri*, s. 9–10.

sorumlu tutması boşuna değildir. Kuran’da verilmek istenen mesaj, insanların hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın akıllarıyla düşünerek, hadiseleri değerlendirmeleri ve doğruyu ancak kendi zihni gayretleriyle bulmalarındır. Mühim olan ulaşılan bilginin/dinin hiçbir baskı ve kısıtlamaya maruz kalmadan ifadeye dönüşmesi, açıklanması ve dini bilginin fiiliyata geçirilmesidir.

İslam dini evrenselidir. Evrensel bir din olan İslam bütün zamanların ve mekânların dinidir. İslam’ın bu özelliği onun her zaman diliminde çağın getirdiği birikimlerden de yararlanmak suretiyle yeniden anlaşılmasını ve yorumlanmasını bir anlamda zorunlu hale getirmektedir. Ancak Müslümanlar H. III. asırdan sonra içtihat kapısının kapandığı ya da içtihat yapacak ehil kimselerin bulunmadığı şeklinde birtakım İslam’ın özü ile bağdaşmayan görüşlerin arkasına sığınarak İslam’ın evrenselliğine zarar veren anlayış biçimlerinin içine düşmüşlerdir. Belli bir zaman diliminde oluşan anlayış biçimini evrenselleştirerek isteyerek daha sonraki asırlara taşıma yoluna gitmişlerdir. Böylece İslam anlayış planında kısmen de olsa dondurulmuş olmaktadır. Bu düşünce hayatındaki zenginlik sürecini de durdurmuştur. Hâlbuki insanın yapısından ve dinin her zaman diliminde yeniden anlaşılma zaruretinden kaynaklanan görüş ayrılıkları bir zenginliktir. Ancak görüş ayrılıkları eleştiriye kapalı bir zeminde kurumsallaşmaya başladığı zaman zenginlik olan farklılıklar insanların birbirlerini anlamalarını güçleştiren ciddi engeller haline gelebilmektedir. Eleştiriye kapalı zeminlerde oluşan düşünce gelenekleri, insanın özgürce düşünmesini neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Bu durum düşünme özgürlüğünün kötüye kullanılması anlamını taşımaktadır.³⁴

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise Kuran’ın siyasi meseleleri insana bırakmış olmasıdır. Kuran siyasi meselelerle ilgili olarak, evrensel nitelik taşıyan genel ilkelerin dışında herhangi bir belirlemede bulunmamıştır. Bu genel ilkeler; İşlerin ehline verilmesi,³⁵ insanlar arasında adaletle hükmedilmesi,³⁶ Allah’a, peygambere ve mümin emirlere itaat edilmesi,³⁷ bilinmeyen şeyin peşine düşülmemesi,³⁸ şura sisteminin oluşturulması³⁹ şeklinde sıralanabilir. Kuran, temel ilkeler belirleyerek siyasi sorumluluğu insana bırakmıştır.⁴⁰ Hz. Peygamber’den sonra kimin halife olacağı, hangi şartları taşıyacağı, devletin yapısı ve yönetim biçiminin nasıl

³⁴ Onat, *99 Soruda İslam Mezhepleri*, s. 16.

³⁵ Nisâ, 58.

³⁶ Nisâ, 58.

³⁷ Nisâ, 59.

³⁸ İsrâ, 36.

³⁹ Şûra, 38; Al-i İmran, 159.

⁴⁰ Hasan Onat, “Türkiye ve Siyasal İslam” İslam’ın Bugünkü Meseleleri, *Türk Yurdu*, Ankara 1997, s. 176

olacağı gibi kurumsal siyasetin konularına ilgi duymaz ve herhangi bir açıklamada bulunmaz.⁴¹ Çünkü siyasi yapı, dinamik ve değişkendir; zaman, mekân ve milletlere göre farklılık arz eder. Önemli olan adaletin sağlanması, insanların özgürlüğünün ve mutluluğunun temin edilmesidir. Hangi siyasi sistem bunu en iyi şekilde karşılarsa İslamî anlayışa en uygun sistem olacaktır.⁴² Ayrıca Kuran, Müslümanların birlik beraberlik içerisinde kardeşçe yaşamasını emretmektedir. Kuran’da *Toptan Allah’ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin*⁴³ buyrulmaktadır. Ayette geçen *Allah’ın ipi* şüphesiz Kuran-ı Kerim’dir. Öyleyse Müslümanların düşünceleri ve anlayışları ayrılık gösterdiği anda kendilerini toptan Allah’a götüren ve birbirine bağlayan bağa yani Kuran’a dönmeleri gerekmektedir. Böyle davranmakla da zaafılardan kurtulmuş olacakları gösterilmektedir.⁴⁴ Müslümanların ayrı ayrı kamlara gruplara ayrılmamaları, birlik ve beraberliklerini muhafaza etmeleri hususunda Kuran’da birçok emir vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

*Eğer bir hususta ayrılığa düşerseniz onun hallini Allah’a ve Resulu’na götürün.*⁴⁵

*Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin.*⁴⁶

*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın.*⁴⁷

“Ümmetimin ihtilafı rahmettir” hadisinin sahihliği sorgulanabilirse de anlamının doğru olduğu söylenebilir. Çünkü ihtilâf, yani her alanda farklı görüşler serdetmek; düşmanlığa, tekfire ve kendisi dışındakilerine fikirlerini kabul etmeye zorlamadığı müddetçe rahmettir. İslam dünyasındaki farklı din anlayışları, mutlaklık iddiasında bulunmadığı ve kendisini İslam’ın temsilcisi, başkalarını *öteki* olarak görmediği sürece bir zenginlik olarak kabul edilebilir. İslam’da temel haklar kolektif varlıklara değil bireye verilmiştir. Kişiye verilen haklardan biri de dini anlama, yaşama ve inanma hakkıdır. Konu ile ilgili Kuranda birkaç ayet bulunmaktadır. Mesala;

*Deki, gerçek Rabbinizedir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*⁴⁸

*Dinde zorlama yoktur. Artık hak ile batıl ayrılmıştır.*⁴⁹

⁴¹ Kutlu, *Çağdaş İslamî Akımlar*, s. 181–182.

⁴² Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 45.

⁴³ *Al-i İmran*, 103.

⁴⁴ Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepler*, s. 19.

⁴⁵ *Nisa*, 59.

⁴⁶ *Şura*, 13.

⁴⁷ *Al-i İmran*, 105.

⁴⁸ *Kehf*, 29.

⁴⁹ *Bakara*, 256.

*Ey Muhammed! Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi. O halde sen inanmadıkları için insanları zorlayacak mısın?*⁵⁰

*Ey Muhammed! Sen öğüt ver. Esasen sen sadece bir öğütçüsün. Sen onlara zor kullanacak değilsin.*⁵¹

Bu ayetlere göre hiç kimse kendi rızası olmadan Müslüman yapılamaz. Bununla birlikte kendi rızasıyla Müslüman olan birisinin önünde de hiçbir engel yoktur.⁵² Allah şuurlu ve hür yarattığı insanı özgür bırakmış ve onun iradesine müdahale etmek istememiştir. *İsteyen iman etsin isteyen küfrü seçsin* demiştir. İnsanları zorlamak ve insanlara zorla bir şeyi yaptırmaya çalışmak onların iradelerine ipotek koymak olur. Başkasının zorlaması ile hareket edenler, gerçek niyetlerini gizlerler ki bu da insanı nifaka ve münafıklığa iter. Dinde esas olan kişinin aklı ve hür iradesiyle dini kabul etmesidir. Yani iman etmesidir. İman etmek de ancak kalbin tasdiki ile olur.

Din bilgiye ve hür iradeye dayalı tasdik edilmesinin yanında bir imtihan alanıdır. İlahi ya da beşeri bir baskı olduğu zaman hür irade ortadan kalkacak ve bu dünyanın imtihan olma özelliği kalmayacaktır. Ayrıca din başkalarına baskıyı hem insana hem de dinin ruhuna saygısızlık kabul etmiştir. Zira insanın irade sahibi olması onun diğer varlıklar arasında en belirgin özelliklerindedir. Dinde zorlama değil dini anlatma (tebliğ) vardır. Bütün peygamberler dini tebliğ etmekle görevlendirilmişlerdir. Bu görevi yerine getirirken de sadece ikna metodunu kullanmışlardır. Yukarıdaki ayetlere göre İslam insanların imanını tehdit ve zorbalık, anarşi ve terör üzerine değil, bilgi ve bilgilendirme temeli üzerine oturtmayı ana ilke edinmiştir.

Sonuç olarak; inananların artık dindaşlarının temel hak ve özgürlüklerinin başında *dinin ne olduğu, nasıl açıklanacağı ne şekilde yorumlanacağı nasıl anlamlandırılacağı ve ne şekilde yaşanacağı*nın geldiği şuuruyla davranmaları gerekmektedir. Müslümanların Kuran'a rağmen, uzlaşmaz kamplara ayrılmaları bilgiye, kavrayışa dayalı bir ayrılık değildir. Bilen insanların uzlaşmaları her zaman daha kolay olur. İnsanlar, farklı inanışları tanıyıp onların fikri arka planını öğrendikçe, önyargılarından büyük oranda kurtularak, öteki inanç yorumları ile kendisi arasında önemli müştereklerin bulunduğunu fark edebilirler. İslam dünyası yeni fikrin ifadesine tahammül etmedikçe doğruları öğrenemeyecek ve bulunduğu seviyeden de geri gidecektir. Kuran'ın Allah kelamı olduğuna inanan Müslümanlar, *dinler arası diyalogun* yoğun bir biçimde yaşandığı günümüzde

⁵⁰ *Yunus*, 99.

⁵¹ *Gaşıye*, 21–22.

⁵² Bkz. Şeker, Mehmet, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İhtida Etmenin Şartları" *Diyanet Dergisi*, C. 41, Sayı:2, Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara 2005, s. 72 vd.

kendi aralarında pekâlâ diyalog yapabilir ve uzlaşılabilir ortak zeminleri kolayca bulabilirler.

İslâm inancına göre, insanın Allah'ı tanınması ve ona itaat etmesi yaradılışının amacı ve kişinin kendisine karşı temel hak ve sorumluluğudur. Buna rağmen, bu hakkı kullanıp kullanmamak kendi sorumluluğu altındadır. Dinin ne olduğu, ne şekilde yorumlanacağı, nasıl anlamlandırılacağı ve ne şekilde yaşanacağı konusunda siyasî, itikadî, fikhî, içtimai, ahlakî ve felsefî pek çok anlayış vardır. Bu anlayışlardan birini seçmek ve yaşamak kişinin sorumluluğu altındadır.